

מאבות מלאכות שבת (שיעור 14)

מלאכת טוחן – גדרים

יחידה מספר 64

בשיעור הקודם פתחנו את לימוד מלאכת טוחן. דיוננו עסק בעיקר בשאלה מה הטחינה מוסיפה לאוכל? הייתה לכך השלכה מיידיית על הכרעת הפוסקים בשאלה אם מותר לחתוך אוכל הראוי לאכילה וכדו'. למדנו שלהלכה, מצד אחד הנטייה היא להחמיר, ולאסור חיתוך אוכל, מצד שני, הלכה למעשה, מקובל להקל אם ניתן לצרף הצדקה לכך. בהרחבה הראשונה נציע מחלוקת במהות מלאכת טוחן (המשפיע על היחס בין מעיכה לבין טחינה, ועל ההרחבה האחרונה, העוסקת בטוחן אחר טוחן). בשיעור נלמד מספר גדרים נוספים – טחינה בשינוי, טחינת אוכל שאין גידולו מן הקרקע, ושימוש בכלים המיועדים לטחינה.

❖ הרחבות – העמקה בהגדרת מלאכת טוחן: מקרה מבחן – מעיכת בננה

טחינה בשינוי

במספר מקומות מופיע היתר הטחינה בשינוי –

תוספתא מסכת ביצה (יום טוב) (ליברמן) פרק א הלכה יט

אין מרסקין דבילה וגרוגרות וחרובין לפני הזקנים ביום טוב, אבל מרסק הוא ביד של סכין ובעץ הפרור ואינו חושש

תוספתא מסכת שבת (ליברמן) פרק יז הלכה טו

אין כותשין את המלח במדוך של עץ אבל מרסק הוא ביד של סכין בעץ הפרוד ואינו חושש

האמוראים חלקו אם ההיתר לטוחן בשינוי כולל טחינה של כמות גדולה בבת אחת או לא –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמא עמוד א

אמר רב יהודה: הני פלפלי מידק חדא חדא בקתא דסכינא - שרי, תרתי - אסיר. רבא אמר: כיון דמשני - אפילו טובא נמי

רש"י מסכת שבת דף קמא עמוד א

מידק - דייק.

חדא חדא - לאו טוחן הוא, אלא כלאחר יד.

דקמשני - שלא ברחים ושלא במדוכה.

חברותא שבת דף קמא עמוד א

אמר רב יהודה: הני פלפלי - מידק חדא חדא בקתא דסכינא – שרי [מותר לדוך פלפלים בקת הסכין אחד אחד] כי נחשב כטוחן כלאחר יד, שכן הדרך היא לדוך הרבה ביחד. אבל לדוך תרתי – אסיר. רבא אמר: כיון דמשני בכך שטוחן בקת ולא בדבר שהדרך לטוחן בו, אין צריך לעשות שני נוסף, ואפילו טובא נמי מותר

רש"י מדגיש שמדובר בשני שינויים – הטחינה נעשית בקערת האוכל, ולא בריחיים, ומתבצעת בעזרת סכין, ולא בעזרת המדוכה. כך משמע גם מפסיקת הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק כא הלכה כ

הצריך לדוק פלפלים וכיוצא בהן ליתן לתוך המאכל בשבת הרי זה כותש ביד הסכין ובקערה אבל במכתשת חייב מפני שהוא טוחן

מכיוון שטחינת הפלפל אסורה מדאורייתא, טחינה בשינוי אסורה מדרבנן, ומותר לטוחן בשני שינויים –

ספר שבלי הלקט ענין שבת סימן צב

ואי איכא דקשיא ליה, כיון דבדרכו חייב משום טוחן, על ידי שינוי פטור אבל אסור ליהוי? תשובה: קתא דסכינא, שינוי גמור הוא, דבין מדוך של אבן למדוך של עץ הוי שינוי, כדתנן בפרק קמא דביצה, וקתא דסכינא הוי שינוי גמור, הלכך מותר לכתחילה, כדאמרין גבי בורר

❖ הרחבות – למהות היתר הטחינה בשני שינויים

❖ הרחבות – הראשונים הסוברים שהיתר הטחינה נאמר על יום טוב, ובשבת אסור

האם היתר השינוי הוא בסמוך לסעודה בלבד?

הרמב"ם מנסח את היתר הטחינה "ליתן לתוך המאכל". ברם, בשולחן ערוך השמיט את המילים הללו –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא סעיף ז

מותר לדוך פלפלין, ואפילו הרבה יחד, והוא שידוכם בקתא של סכין ובקערה

האם יש משמעות להדגשת הרמב"ם את הנתינה לתוך המאכל? אם כן, האם ישנה משמעות להשמטת השו"ע את המילים הללו?

עולת שבת¹ על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא סעיף ז

משמע מדברי הרמב"ם שם דלא שרינן לדוך בשבת אלא כדי ליתן לתוך התבשיל לאכול אבל יותר אסור. ואפשר דגם כן דעת המחבר, והא דכתב אפילו הרבה יחד כלומר לאפוקי דלא צריך לדוך כל חדא וחדא כמו שסבר רב יהודה בגמרא, אלא אפילו הרבה ביחד מותר לדוך, מיהו על כל פנים לא יותר ממה שצריך ליתן לתוך התבשיל

העולת שבת מדייק מלשון הרמב"ם שההיתר לטחון בשינוי נאמר על טחינה לשימוש בסעודה הסמוכה בלבד. אמנם השו"ע מדגיש את ההיתר לטחון כמות גדולה בבת אחת, אך כוונתו היא להדגיש שהלכה כרבא ולא כרב יהודה. לשיטתו, היתר הטחינה בשינוי מבוסס על ההיתר לטחון בשביל האכילה. ברם, הפרי מגדים חולק על כך –

פרי מגדים משבצות זהב על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא ס"ק ז

מסתימת המחבר משמע אף לצורך כל יום השבת מסעודה לסעודה

הפרי מגדים סובר שטחינה בשינוי גמור מותרת, מכיוון שהיא איננה מוגדרת כמלאכת טחינה. על כן אין הבדל בין טחינה שכזו סמוך לסעודה או בכל זמן ולכל צורך אחר.

מה שורש המחלוקת? ראשית חשוב לחדד שהעולת שבת איננו עוסק בהיתר "לאלתר" שעסקנו בו בסוף השיעור הקודם. הרשב"א מתיר לטחון לאלתר, כמו הברירה לאלתר. כאן מדובר על היתר לטחון בשינוי. טענת העולת שבת היא שהיתר זה הוא היתר מיוחד, וחז"ל התירו אותו בשביל שימוש בסעודה הסמוכה. לשיטתו אסור לטחון לאלתר לאחסון, אלא רק לשימוש בסעודה הקרובה.

הפרי מגדים סובר שטחינה בשינוי מותרת, ועל כן אין מגבלה של זמן ואין צורך בהתקיימות תנאים אחרים כדי להתיר טחינה זו.

(מחלוקת זו מזכירה מעט את מחלוקת האמוראים בה פתחנו. לפי רב יהודה, הטחינה בשינוי הותרה בטחינה של פלפל בודד בכל פעם. משמע שאמנם הטחינה בשינוי הותרה, אך רק בכמות שמורה על צורך להשתמש בפלפל. לפי רבא, מכיוון שטוחן בשינוי, אין הגבלה בכמות הטחינה. משמע שהטחינה בשינוי מעולם לא נאסרה. ואכמ"ל).

אם כן, לפי העולת שבת מדובר על היתר שנועד לאפשר טחינה במקום הצורך, ואילו לפי הפרי מגדים הטחינה בשינוי מעולם לא נאסרה.

(נקודה למחשבה - את שיעור 61 פתחנו בשאלה אם היתר ברירת אוכל ביד ומיד מבוססת על השינוי שבה, או על היותה 'דרך אכילה'. לכאורה היתר הטחינה שאנו עוסקים בו מבוסס על השינוי שבו, ועל כן הפרי מגדים מתיר לטחון כך ללא הגבלות נוספות). לכאורה העולת שבת מחזיר אותנו למושגי 'דרך אכילה', בדומה לדברי הרשב"א, המתיר לחתוך ירקות חיתוך דק בסמוך לסעודה מפני שזה 'דרך אכילה'. עיינו על כך עוד בהרחבות).

❖ הרחבות – האם היתר הטחינה בשינוי מבוסס על היותו "שינוי" או היותו "דרך אכילה"?

המשנה ברורה (סימן שכא ס"ק כד) פוסק לקולא, כדברי הפרי מגדים.

חזרה לדיון על חיתוך ירקות

בשניים מהדיונים שעסקנו בהם עלתה השוואה בין ההיתרים שבסוגייתנו לבין ההיתרים שלמדנו בהלכות בורר – חיתוך לצורך אכילה לאלתר, וטחינה בשינוי.

בהלכות בורר למדנו שישנה הבחנה בין ברירה בעזרת שלושה כלים שונים – כלי ייעודי לברירה, כלי המסייע לברירה, וברירה בידיים, או לחילופין – כלי שאיננו מסייע לברירה.

הפוסקים מבחינים הבחנה דומה גם בסוגיה שלנו.

¹ הרב שמואל בר יוסף (ת-ת"ס), אב בית הדין בקרקא. המגן אברהם הושפע מאוד מהחיבור שלו, ומרבה לצטט את דבריו כבסיס לדיונים למדניים והלכתיים.

שו"ת הריב"ש סימן קפד

נשאלת מהו לגרוד את הגבינה בשבת בכלי שהוא מורג חרוץ² בעל פיפיות?
ונסתפקת בדבר לפי מה שראית בפרק כלל גדול (ע"ד) בענין בורר דמפליג בין ביד לקנון ותמחוי אשר לפי הסוגיא פסקן של דברים הן דבורר לאלתר ביד מותר, בקנון ובתמחוי פטור אבל אסור, בנפה וכברה חייב חטאת, ודוקא לאלתר אבל לבו ביום אפי' ביד אסור. ואם בבורר אפילו בשני אוכלין או אוכל מתוך פסולת אסרינן אפילו בשנויא דקנון ותמחוי, כל שכן בגרידה זו, דהיא דומיא דטחינה ממש בזה הכלי, וראוי לאוסרו ... ואף על גב דכתב הרשב"א ז"ל דוקא לבו ביום אבל לאלתר שרי, אפשר דדוקא כשמחתך ביד הוא דשרינן לאלתר, אבל בכלי, דדמי לטוחן ממש לא

תשובה כבר עמדת על כל הצדדין שאפשר לישא וליתן על ענין זו והבאת כל הראיות הדומות לנדון אם לאסור אם להתר. אמנם דעתי נוטה לאסור דהוה ליה כההיא דרב פפא דהאי מאן דפריס סלקא חייב משום טוחן. ואף אם נאמר דהיינו לצורך מחר או לבו ביום אבל לאלתר שרי כדעת הרשב"א ז"ל ונאמר שהתיר אפילו בכלי לאלתר היינו בכלי כגון סכין שאינו מיוחד לטחינה. אבל המורג חרוץ שמייוחד לטחינה זו הרי היא כנפה וכברה לבורר

השו"ע (אורח חיים סימן שכא סעיף י) פוסק את דבריו.

הפוסקים הסכימו שגם בזה יש להבחין בין שלושה סוגי מכשירי חיתוך וטחינה. אך החיתוך והטחינה שונים מהברירה. הכף והמזלג אינם מיועדים להקל על הברירה, ולכן מותר להשתמש בהם להוציא את האוכל, מכיוון שכך אוכלים (וללא מגע ישיר עם הידיים). הסכין, לעומת זאת, מיועדת לחיתוך, ובכל זאת הוא נחשב כמכשיר בו משתמשים תוך כדי האכילה, או בהכנה המיידית לסעודה. לכן מותר לחתוך עם סכין, אפילו לחתיכות קטנות, תוך כדי האכילה, או בסמוך לה. המשנה ברורה מתלבט בגבול הדבר הזה –

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא סעיף יב

ההיתר שזכר בהג"ה היינו כשחותכו בסכין אבל כשחותכו בכלי המיוחד לכך נראה דאסור בכל גוונא כשחותכו דק דק דגם בבורר גופא אם בכלי המיוחד לברירה בכ"ג חייב וכדלעיל בשי"ט. ולפי זה מסתברא דיש לזוהר במה שנוהגין לחתוך בצלים דק דק עם דג מלוח וכיוצא שלא יחתכם בכלי שקורין האק מעסער [סכין קצבים מקצועית], דאפשר דחשיב ככלי המיוחד רק בסכין בעלמא, וגם בלאו הכי אסור משום עובדא דחול

למשנה ברורה ברור שמותר לחתוך בסכין מטבח. הוא מתלבט אם חיתוך בסכין קצבים מקצועית אסורה גם היא.

שימו לב לסוף דבריו – גם כאשר חותך את מה שחיתוכו איננו כלול במלאכת טוחן, השימוש בכלים מקצועיים המיועדים לחיתוך או טחינה כלול בעובדין דחול. בהמשך נרחיב על כך.

יש לציין שדברי הריב"ש נאמרו על פומפיה, שהיא מגדלת את הגבינה בצורה הדומה מאוד לטחינה. אמנם הוא משווה את הסוגיה לדיון על פרים סילקא, שזהו חיתוך, אך יתכן וכוונתו היא לאסור את השימוש בכלים המיועדים לטחינה, ולא כלים המיועדים לחיתוך. המשנה ברורה מציע להרחיב את האיסור לכלי חיתוך מקצועיים, אך אין הכרח בדבריו. יתרה מזו, יתכן והוא עצמו מתלבט שמא חומרתו של הריב"ש מתייחסת למכשיר המיועד לטחינה בלבד, ולא לחיתוך.

לסיכום:

במספר מקומות בתוספתא מוזכר ההיתר לרסק בשינוי. במסכת שבת (דף קמא ע"א) מובאת מחלוקת בין רב יהודה ורבא אם היתר זה מתיר לטחון כמות קטנה (אחד אחד), או שמכיוון שעושה זאת בשינוי, יכול לדוק כמה שרוצה. רש"י מדגיש שהשינוי המדובר הוא שינוי כפול – הטחינה נעשית על הצלחת, ולא בריחיים, ובעזרת סכין, ולא מדוכה. כך גם משמע מדברי הרמב"ם. שבלי הלקט מבאר ששינוי אחד אסור מדרבנן, ושניים כבר מביאים לרמה של שינוי גמור, שמוציא מגדר מלאכה, לכן אין איסור אפילו מדרבנן.

הרמב"ם מנסח שההיתר הוא "לתת לתוך מאכל". העולת שבת לומד מכך שההיתר הוא רק לשימוש סמוך (לא "לאלתר" ממש, אך לא לשמירה ושימוש מאוחר יותר).

אך השו"ע מצטט להלכה את דברי הרמב"ם, תוך השמטת המילים הללו. הפרי מגדים לומד מכך שההיתר איננו מוגבל. מותר לטחון לאלתר גם אם אין לאדם שימוש במה שטחן במהלך השבת. המשנה ברורה פוסק כדבריו.

² כעין פומפיה. בישעיהו מ"א טו ובמקומות נוספים הכוונה היא לכלי המיועד לדישה.

סוגי כלי חיתוך שונים

הריב"ש אוסר לגרד גבינה בפומפיה (בלשונו מורג חרוץ), שהרי זהו כלי ייעודי לטחינה, בדומה לאיסור ברירה בנפה וכברה (גם אם בורר אוכל מפסולת לשימוש מיידי). השו"ע פוסק את דבריו.

למעשה הפוסקים מבחינים בין שלושה סוגי מכשירים (בדומה להבחנה שלמדנו בהלכות בורר). ברם, יש מקום לבחון מהו הגבול. כף ומזלג אינם ייעודיים לברירה, ולכן שימושם לברירה תוך כדי האכילה נועד לצרכי היגיינה, למנוע מגע ישיר עם הידיים. הסכין, לעומת זאת, מיועדת לחיתוך. המשנה ברורה מציעה הבחנה בין סכין מטבח לבין סכין קצבים מקצועית, ונשאר בספק.

בהמשך נשוב לפן נוסף בדברי המשנה ברורה. גם אם אין איסור טוחן בחיתוך מסוים, שימוש בכלים המיועדים לחיתוך מקצועי (כמו סכין הקצבים המקצועית) עשוי להיות אסור משום עובדין דחול.

טחינת דברים שאין גידולם מן הקרקע

תרומת הדשן סימן נו

שאלה: מי שאינו יכול ללעוס יפה בשיניו, ויש לפניו בשר שאינו רך, כגון צלי שהוא קשה ללעוס, שרי ליה לחתוך הבשר בשבת דק דק בסכין ולאוכלו אח"כ או לאו?

תשובה: יראה דשרי כהאי גוונא, ואין לאסור מפני שהוא טוחן... דבבשר מבושל או צלי דבנדון דידן, כולי עלמא מודו דשרי. ולא דמי לעצים ופירות ולחם, דאינהו כולי גידולן מן הארץ, ויש במינן טחינה, כגון תבואה וקטנית, דעיקר טחינה שייך בהו, אבל בשר דאין גידולו מן הארץ י"ל דבאוכל כזה לכולי עלמא לא שייך בהו טחינה

מלאכת הטחינה שנויה בסדרת אבות המלאכה של "סידורא דפת", דהיינו המלאכות הדרושות בכדי לייצר לחם. מובן שהטחינה המקורית שנשנתה היא טחינת הדגן. תרומת הדשן מבאר שמלאכת הטחינה נאמרה רק על גידולי קרקע. השולחן ערוך פוסק כדבריו –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא סעיף ט

מותר לחתוך בשר מבושל או צלי, דק דק בסכין

למדנו לעיל את דברי הריב"ש, האוסר לגרד גבינה בפומפיה. לכאורה גבינה איננה גידול קרקע. אם כך, לכאורה הריב"ש חולק על תרומת הדשן. אך השו"ע פוסק את דברי שניהם!

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא סעיף י

אסור לגרור הגבינה בשבת במורג חרוץ בעל פיפיות

משנה ברורה סימן שכא ס"ק לו

כיון שהכלי מיוחד לכך הרי זה דרך חול

הפוסקים מבארים שהשו"ע אוסר את גירוד הגבינה עם הפומפיה מסיבה אחרת – מפני עובדין דחול (ולא משום איסור טוחן, כדברי הריב"ש). יש מקורות נוספים מהם עולה שמלאכת טוחן שייכת גם בדברים שאינם גידולי קרקע –

רש"י מסכת שבת דף עד עמוד ב

טוחן הרגבים ושוחקן הדק - הוי טוחן

גם במסכת ביצה (דף ח' ע"ב) הגמרא מזכירה איסור לכתוש רגבי עפר ביום טוב. אם כן לכאורה קשה לומר שמלאכת טוחן נאמרה רק ביחס לגידולי קרקע!

אגלי טל מלאכת טוחן ס"ק כא

לכאורה יש לעיין, איך שייך טחינה בקרקע, הא לאו גידולי קרקע הוא... צריך לומר משום דהיה במשכן סממנים שהם גושי קרקע, כידוע שיש כמה מיני צבעים שחופרים אותם מן הקרקע

האגלי טל מבאר מלאכת טוחן מתייחסת לסוג הדברים שטחנו לצורך הקמת המשכן. זו הסיבה שתרומת הדשן אומר שאין טחינה אלא בגידולי קרקע, אך כמובן שגם חומרים אחרים שטחנו לצורך בניית המשכן כלולים באיסור.

אך לכאורה אין בדברים אלו תשובה של ממש. במקדש צבעו רק עורות איילים מאודמים. האם נאמר שמלאכת צובע איננה תקפה ביחס לצביעה על בד, או צביעת קירות גבס? טענת האגלי טל אינה עונה על

השאלה היסודית יותר – מדוע "גידולי קרקע" הוא מכנה משותף משמעותי המגדיר את הכלול במלאכת טחינה?
 החזון איש עומד על נקודה זו –

חזון איש אורח חיים סימן נז

מה שכתב תרומת הדשן דאין טחינה אלא בגידולי קרקע, אין כוונתו ממש ... דהא הכותש רגבים חייב משום טוחן ... אלא כוונתו באוכלא דווקא, וכעין שכתבו התוספות שאין טחינה באוכלין הנאכלין חיון ואין צריכין הדקה, כן יש לומר דאפילו אלו דפליגי בשאר ירקות מודים בבשר, דכיוון שהן אוכלין ואינן גידולי קרקע כלל אין עליהם שם טוחן הטעם דאין עימור אלא בגידולי קרקע, שצורת העימור אינו אלא בגידולי קרקע, דאי דלא הוי שינוי בצורת המלאכה לא היינו תופסים גידולי קרקע לעיקר בגדר המלאכה, אף דבמשכן היה המלאכה בגידולי קרקע. דהפרטים שאנו קובעים אותן, דבעינן דומיא דמשכן הן דווקא בדברים המביאים שינוי בצורת המלאכה, דהא לא בעינן עורות אילים ועורות תחשים וכיו"ב

מה מגדיר את מהות המלאכה? אסור לעבד עורות, שכן במשכן עיבדו את העורות. האם מותר לעבד עור של קנגרו? ודאי שבמשכן לא השתמשו בעור של קנגרו, אלא רק עורות אילים מאדמים ועורות תחשים. אם לומדים את איסורי המלאכה ממלאכת המשכן, שמא מותר לעבד עורות שאינן עורות אילים ועורות תחשים? ושמא המלאכה היא עיבוד עורות תחשים שחיו לפני 3000 שנה?

התשובה היא בוודאי שלא, מכיוון שההבדל בין חיה זו לאחרת איננה מהותית למלאכה. מהות המלאכה, עיבוד העור, איננה משתנה מחיה לחיה.

האם מותר לטחון רגבי עפר? ככל שטחינת רגבי העפר היא מלאכה הפותחת אפשרויות שימוש נוספות בה, אין הבדל מהותי בין טחינת רגבי העפר לבין טחינת הדגנים. לכן אין הצדקה להגביל את מלאכת הטחינה לגידולי קרקע בלבד.

החזון איש מבאר שכוונת תרומת הדשן היא להלביש את הגבלת הטחינה לגידולי קרקע בלבד על גבי ההגבלה של הראשונים הסוברים שאין טחינה באוכל המוכן לאכילה. כלומר – הראשונים חלקו אם יש איסור לטחון אוכל המוכן לאכילה. תרומת הדשן אומר שגם אם נחמיר, נחמיר רק לאסור טחינת גידולי קרקע. מכיוון שרוב הראשונים סוברים שאין איסור לחתוך את הבשר, שהרי הוא ראוי לאכילה ללא חיתוך, תרומת הדשן אומר שאפשר לסמוך על שיטתם להתיר חיתוך של מה שאינו גודל מהקרקע.

הערה על פסיקת השו"ע את דברי הריב"ש

הפשטות היא שהשו"ע פוסק כדברי תרומת הדשן, וסובר שאין איסור לטחון בשר או גבינה. כפי שלמדנו, השו"ע אוסר לגרד את הגבינה בפומפיה, מכיוון שזהו כלי המיוחד לטחינה, משום עובדין דחול.

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שכא סעיף ח

אבל כל דבר הראוי לאכילה כמות שהוא ואינו גדולי קרקע שאין במינו טחינה כלל כגון בשר מבושל או צלי או גבינה וכיוצא בהם מותר לחתוך דק דק (אפילו שלא לאכול מיד) מפני שאין טחינה באוכלין (שימו לב שגם שו"ע הרב מצרף את הסברות ומתיר לחתוך את מה שראוי לאכילה שלא גדל מהקרקע).... אבל אסור לגוררה דק דק במורג חרוץ בעל פיפיות אפילו כדי לאכול מיד, דכיון שהכלי מיוחד לכך, הרי זה דרך חול, כמו שחיקת תבלין במדוך ובמכתשת והוא הדין בכלי אחר המיוחד לכך

הרב פיינשטיין מקשה על הרעיון הזה –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן שאלה ד

האם מותר לחתוך גבינה או ביצים בכלים המיוחדים לכך, ובכלל מה הכללים של עובדא דחול?

תשובה: לפי מה שכתבתי ליכא שום איסור, דהרי זהו רק חתיכה לחלקים ולא דק דק. ומטעם עובדא דחול לא מובן, וכי מה שעושין להקל המלאכה יתחשב עובדא דחול? דגם בשבת יש צורך ורצון להקל, ועובדא דחול שכתב הריב"ש שעושה טחינה דקה כמו שעושין בחול, שמותר במלאכה, וכן לברור בקינון ותמחוי היא מלאכה כזו שעושין בחול, שלא ניכר על זה מלאכה עראית, אלא קבועה ... ועובדא דחול הוא כדכתבתי שהמלאכה נעשית על ידי זה טובה כמלאכה קבועה דעושין בחול, ולא ניכר עניין עשיית עראי, שנעשית בלא קפידא כל כך על המלאכה שתעשה יפה

הרב פיינשטיין מסביר ש"עובדין דחול" איננו תלוי בשימוש בכלי של חול, אלא בתוצאה הדומה לתוצאה של חול. מדבריו עולה שאדרבה, אם אין איסור מלאכה (דאורייתא או דרבנן), עדיף להשתמש בכלים המקלים על העבודה בשבת! אך במלאכות בהן ההיתר לעשותן בשבת מבוסס על עשייתן בצורה עראית, ולא מקצועית, אם התוצאה מקצועית מדי, זהו עובדין דחול.

מדבריו לכאורה עולה טעם נוסף להחמיר ולחתוך את הירקות לחתיכות שאינן עד כדי כך קטנות. אם חותכים ירקות לסלט סמוך לסעודה, ההיתר מבוסס על 'דרך אכילה', כאמור. אך אם התוצר הוא ירקות חתוכים דק מאוד, זה נראה כמו תוצאה טובה מדי בכדי להחשיבה כדרך אכילה, ולפי הרב פיינשטיין יהיה זה אסור משום עובדין דחול.

ברם, הגרש"ז פוסק שההגדרה תלויה באופן השימוש הקבוע של הכלי –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק ו סעיף ב

כל מכשיר המיועד לטחון בו ... אסור להשתמש בו בשבת בכל אופן שהוא. ואיסור זה הוא אפילו אם בדעתו לאכול את האוכל הטחון מיד

שם הערה ט

ושמעתי מהגרש"ז אויערבך דאפשר דכמו שמותר לחתוך בסכין כדי לאכול מיד, הוא הדין דמותר לחתוך בכלי כזה שמיוחד אך ורק לחתוך בו סמוך לסעודה

שם הערה יא

שמעתי מהגרש"ז ... מקצץ ביצים, שהוא מחובר מכמה סכינים רגילות, הרי הוא כשאר כלי הסעודה. לפי זה, אפשר דמותר להשתמש בכלי הזה גם לחיתוך עגבניה, אף על גב דהוה מגידולי קרקע

(שימו לב לכך שהשש"כ פתוח באיסור שימוש בכלי המיועד לטחינה, ולא לחיתוך. ברם בהערה יא הוא מתיר את השימוש במקצץ ביצים בשל היותו כלי סעודה. משמע שאחרת היה אסור, למרות שזהו כלי המיועד לפריסה, ולא לטחינה)

שו"ת במראה הבזק חלק ז שאלה מב

שאלה: יש מכשיר ביתי שיועד במקורו עבור קציצת בצל. ניתן להשתמש בו גם לעשיית סלט ירקות: קבוע בו ריבוע עם רשת סכינים, עליו מניחים את הירקות, וסוגרים מכסה הדוחף את הירקות לסכין. האם מותר להכין בו סלט בשבת וביום טוב לאכילה מיידית?

תשובה:

- א. לדעת רוב הפוסקים מותר בשבת לחתוך סלט ירקות לחתיכות דקות סמוך לסעודה, ויש אוסרים.
- ב. לכן, מותר לחתוך ירקות במכשיר ביתי³ שמיועד לחיתוך סלט⁴. ויש אחרונים שהחמירו לאסור לחתוך ירקות בכל מכשיר⁵.

³ כיוון שאם היה מכשיר תעשייתי, ההיתר שכתבנו בשם הגרש"ז, (לקמן סוף הערה 4) שהוא דומה לשאר כלי הסעודה – איננו, ויש בו בעיה של עובדין דחול, ואולי גם של טוחן בכלי

⁴ ה"משנה ברורה" פסק (שם) שאסור לחתוך דק דק גם סמוך לסעודה אם חותך בכלי שמיוחד לחיתוך, שהוא "העק מאסר" (סכין קצבים מקצועית). לזאת הוא מביא ב' נימוקים: א. שהוי כלי המיוחד לטחינה, ואסור מצד הדין לטחון בכלי גם סמוך לסעודה. ב. מצד עובדא דחול. ה"ביאור הלכה" מבאר שהסיבה שמותר לחתוך דק דק סמוך לסעודה היא שהחיתוך נחשב לדרך אכילה, וזה רק באופן שעושה ביד ולא בכלי שמיועד לטחינה, ולכן אם חותך בסכין – זה כדרכו, אבל אם חותך בסכין שמיועד לחיתוך אינו נחשב דרך אכילה, ואסור. המקור לדברי ה"משנה ברורה" הוא דברי הריב"ש (קפד), שכותב שאסור לגרר גבינה ברי"ב אייז"ן (פומפיה-מגרדת) שמיועדת לטחינה, כיוון שהוי כלי שמיועד לטחינה. וכותב ה"משנה ברורה" שייתכן שהריב"ש אוסר מדאורייתא, אבל כאן ב"העק מאסר" כיוון שלא הוי ממש כלי שמיועד לטחינה, לכן אסור מדרבנן. אך "ערוך השולחן" (סי' שכא סע' ט) חלק וכתב: "ראיתי מפסקים ואוסרים לחתוך בה"ק מעסע"ר הבצלים, ולא נהירא לי כלל, שהרי זהו ג"כ סכין, ובריב"ש חשש לאסור לגרור גבינה במורג חרוץ, וקורין לזה רי"ב אייז"ן, שזהו עשוי לטחון דק דק כקמח, ובה שפיר הוי מלאכת טוחן. אבל הסכין שקורין הא"ק מעסע"ר, הרי הוא סכין העשוי בתמונת חצי עיגול, והוא כסכין דעלמא, ולמה נאמר שבנות ישראל עושות שלא כדין? יש להסתפק אם התכוון לומר שכל מה שאסר הריב"ש לחתוך במורג חרוץ גבינה הוא כיוון שהכלי הזה עשוי לחיתוך דק דק והופך את הפרי להיות כעין קמח, וזהו טוחן דאורייתא, ורק בכלי כזה אסור גם סמוך לסעודה, אבל בכלי כגרון, אין שום איסור לחתוך את הירקות, כיון שאינו חותך דק; או שכונתו שכיון ש"העק מאסער" הוא כמו סכין – לכן אין לאוסרו, כמו שאין אוסרים לחתוך בסכין. ה"אגרות משה" (או"ח ד סי' עד הלכות טוחן) אומר שיש לפסוק לדינא כ"ערוך השולחן", וראוי להחמיר כ"משנה ברורה". לעומת זאת, הרב זילבר ב"ברית עולם" (טוחן אות ו) פוסק שהלכה כ"משנה ברורה". וב"אגרות משה" (שם סע' ד) כתב על הריב"ש שרק דבר שעושה טחינה ממש נחשב לכלי, אבל דבר שאינו עושה דק דק לא נחשב לכלי, ואינו נאסר משום עובדין דחול, ועוד ייתכן שהריב"ש בכלל חזר בו, ואינו סובר שאסור מצד עובדין דחול, אלא מצד כלי שמיועד לטחינה. ואם כן במקרה דנן, אם נאמר כמו הגרש"ז א"ב מנחת שלמה" (ואולי זו כוונתו גם של ה"אגרות משה" שם בסע' ג), שחיתוך לחתיכות כאלו אינו נחשב דק דק שאסור – אם כן לא נאסור כלי כזה, לא משום עובדא דחול, ולא בגלל שזה כלי שמיועד לטחינה, כיוון שאין זה כלי שמיועד לטחינה, ועובדא דחול הוא רק באופן שמקפיד על

רבנות – סימן שכא סעיפים ז-יא

סיכום

טחינה בשינוי

במספר מקומות בתוספתא מוזכר ההיתר לרסק בשינוי. במסכת שבת (דף קמא ע"א) מובאת מחלוקת בין רב יהודה ורבא אם היתר זה מתיר לטחון כמות קטנה (אחד אחד), או שמכיוון שעושה זאת בשינוי, יכול לדוק כמה שרוצה. רש"י מדגיש שהשינוי המדובר הוא שינוי כפול – הטחינה נעשית על הצלחת, ולא בריחיים, ובעזרת סכין, ולא מדוכה. כך גם משמע מדברי הרמב"ם. שבלי הלקט מבאר ששינוי אחד אסור מדרבנן, ושניים כבר מביאים לרמה של שינוי גמור, שמוציא מגדר מלאכה, לכן אין איסור אפילו מדרבנן. הרמב"ם מנסח שההיתר הוא "לתת לתוך מאכל". העולת שבת לומד מכך שההיתר הוא רק לשימוש סמוך (לא "לאלתר" ממש, אך לא לשמירה ושימוש מאוחר יותר). אך השו"ע מצטט להלכה את דברי הרמב"ם, תוך השמטת המילים הללו. הפרי מגדים לומד מכך שההיתר איננו מוגבל. מותר לטחון לאלתר גם אם אין לאדם שימוש במה שטחן במהלך השבת. המשנה ברורה פוסק כדבריו.

סוגי כלי חיתוך שונים

הריב"ש אוסר לגרד גבינה בפומפיה (בלשונו מורג חרוץ), שהרי זהו כלי ייעודי לטחינה, בדומה לאיסור ברירה בנפה וכברה (גם אם בורר אוכל מפסולת לשימוש מידי). השו"ע פוסק את דבריו. למעשה הפוסקים מבחינים בין שלושה סוגי מכשירים (בדומה להבחנה שלמדנו בהלכות בורר). ברם, יש מקום לבחון מהו הגבול. כף ומזלג אינם ייעודיים לברירה, ולכן שימושם לברירה תוך כדי האכילה נועד לצרכי היגיינה, למנוע מגע ישיר עם הידיים. הסכין, לעומת זאת, מיועדת לחיתוך. המשנה ברורה מציע הבחנה בין סכין מטבח לבין סכין קצבים מקצועית, ונשאר בספק. בהמשך נשוב לפן נוסף בדברי המשנה ברורה. גם אם אין איסור טוחן בחיתוך מסוים, שימוש בכלים המיועדים לחיתוך מקצועי (כמו סכין הקצבים המקצועית) עשוי להיות אסור משום עובדין דחול.

טחינה בגידולי קרקע

תרומת הדשן פוסק שמלאכת טחינה נאמרה על גידולי קרקע בלבד. השו"ע פוסק כדבריו, אך אוסר שימוש בכלים המיועדים לטחינה, משום עובדין דחול, גם בכדי לטחון דברים שאינם גידולי קרקע (כמו בשר וגבינה). ברם ממספר מקומות בש"ס מוכח שאסור לטחון עפר ואדמה. האגלי טל מבאר שמלאכת טוחן אוסרת לטחון את סוג הדברים שטחנו לצורך הקמת המשכן. כלולים בכך גידולי קרקע, וגם עפר. אך החזון איש טוען שאין הגיון ברור בהגבלת מלאכת טוחן לגידולי קרקע בלבד. היות החפץ "גידול קרקע" אינו משפיע על מהות הטחינה שהוא עשוי לעבור! לכן החזון איש אומר שתרומת הדשן ביקש להגביל את החומרה שאוסרת לטחון ולחנות אוכל מוכן. הוא אומר שגם אם נחמיר ונאסור לטחון אוכל הראוי לאכילה, חומרה זו תאמר על גידולי קרקע בלבד.

עשיית המלאכה שתצא בדיוק באופי שרוצה (וכן כמו שכתב באג"מ, ייתכן שטעם זה נדחה) וכאן יש מקום לומר שלא אכפת לו כל-כך שיהיה דווקא באופן הזה.

סברה נוספת שניתן להתיר על-פיה היא סברת הגרש"ז המובאת בהערה ל"שמירת שבת כהלכתה" (סי' ו הערה יב) שסוג כזה של כלים, שעשוי לשימוש ביתי ואינו עשוי בצורה מורכבת אלא מצירוף של סכינים – אין איסור בשימוש בו בשבת, ולכן לא נאסר גם מצד עובדין דחול, וכך הורה הגר"א רבינוביץ להתיר את החיתוך במכשיר זה.

⁵ כדעת הרב יוסף שלום אלישיב והרב דבליצקי (בעל-פה) לאסור גם לקלף במקלף, משום שהוא כלי שמיועד לברירה, וסוברים שכל כלי שמיועד לעשייה מסויימת אסור מדין מלאכה בכלי, גם סמוך לסעודה.

עובדין דחול בכלי הטחינה

כאמור, השו"ע אוסר את השימוש בפומפיה, למרות שהוא איננו פוסק כריב"ש, משום עובדין דחול. בשו"ע הרב ובמשנה ברורה פוסקים כך מפורשות. כך גם השש"כ פוסק, שההגדרה תלויה בייעוד המכשיר. הרב פיינשטיין מקשה על כך – לכאורה צריך להקל על העבודה בשבת. האם שימוש בכלי יעיל יותר הוא "עובדין דחול". לכן הוא מסביר שהאיסור מתייחס לטחינה וחיתוך שמותר לבצע כשימוש עראי. השימוש בכלי שמפיק תוצר מוצלח מדי (דק מדי, טחון מדי) סותר את ההיתר. לכאורה מדבריו יוצא, לדוגמא, שאסור לחתוך ירקות דק מדי סמוך לסעודה. היתר החיתוך סמוך לסעודה מתבסס על "דרך אכילה". אך אם התוצר שמפיק הוא דק מאוד, זה נראה כטחינה מקצועית מדי, האסורה. בתשובת "במראה הבזק" התירו להשתמש במכשיר ביתי המיועד לחיתוך סלט בשבת.